

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

САЛАХАТДІНОВА Ельміра Шаміліївна

УДК 811.161.1'371'374.26: 82-84

**СЕМАНТИЗАЦІЯ КРИЛАТИХ СЛІВ І ЗВОРОТІВ
У РОСІЙСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ**

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Дядечко Людмила Петрівна,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри російської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Жайворонок Віталій Вікторович,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу російської мови

кандидат філологічних наук, доцент
Турута Ірина Іванівна,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара,
доцент кафедри загального
та слов'янського мовознавства

Захист відбудеться 30 червня 2016 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12.

Автореферат розіслано 26 травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Гнатюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Спрямованість у світ людини як домінанта сучасних наукових досліджень знайшла своє відображення в напрямку, названому лінгвокультурологією, який передбачає вивчення мови як феномену культури. При такому підході в центрі дослідження опиняється особистість, що формується в певному лінгвокультурному середовищі й фактично бере участь у його створенні.

Своєрідним засобом, що поєднує мову й культуру, виступають крилаті слова і звороти (далі – КСЗ), які генетично й онтологічно є лінгвокультурними феноменами, втіленими в мові, породженням духовної культури (літератури, кінематографа тощо). Проте в теоретичному плані ці одиниці почали вивчати відносно пізно. Домінував лексикографічний опис КСЗ, більш того – на початковому етапі він був єдиним.

КСЗ були зафіксовані в спеціальних збірниках І. І. Редникова, М. І. Міхельсона, І. Є. Тимошенка, М. С. Ашукіна і М. Г. Ашукіної, де тією чи іншою мірою поставало питання про їх семантичний опис, хоча цей опис не був обов'язковим у словниках.

КСЗ стали об'єктом теоретичного дослідження лінгвістів тільки наприкінці 30-х рр. ХХ ст. Однак їх вивчення не було багатоплановим, воно стосувалося лише принципів лексикографування цих лінгвістичних феноменів (див: С. Г. Займовський, С. І. Ожегов, Б. С. Шварцкопф, О. В. Беркова). В останні десятиліття теоретичне дослідження КСЗ активізувалося, але в основному в одному напрямку – лінгвокультурологічному, де вони «розчинилися» серед інших епітем, цитат (В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвікова, В. М. Мокієнко, К. П. Сидоренко).

З появою монографічних робіт С. Г. Шулежкової (1995) та Л. П. Дядечко (2002) були створені передумови для поглибленого вивчення КСЗ у різних аспектах. У працях цих учених КСЗ розглядаються як лінгвістичні феномени, які мають статус мовних одиниць, тобто характеризуються узуальною, а не оказіональною відтворюваністю в єдності форми і змісту, що стабілізувалися. Ці одиниці – з метою уникнення широкого тлумачення терміна «крилаті слова» – Л. П. Дядечко запропонувала називати ептонімами.

В останні роки спостерігається активізація видання різних за тематикою й наповнюваністю словників крилатих фраз, цитат, авторських афоризмів тощо. Очевидно, що результати лексикографічної практики потребують теоретичного узагальнення, тим більше, що вона розкриває "вразливі місця", які стосуються семантизації КСЗ. На новий рівень вийшла й теоретична лексикографія, що дозволяє ставити більш жорсткі вимоги до опису одиниць різного походження. Виникає потреба словникової розробки по-новому осмисленого явища, яким є КСЗ, у сучасній лексикографічній

парадигмі. Все це зумовлює **актуальність роботи**, підтриману соціальним запитом на якісну довідкову літературу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з науковими розробками Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах затверджених Міністерством освіти і науки України тем «Мови та літератури народів світу: взаємодія та самобутність» (№ 11БФ044-01) та «Розвиток і взаємодія мов та літератур в умовах глобалізації» ((№ 06БФ044-01).

Метою роботи є вивчення досвіду тлумачення КСЗ російської мови в теоретичній та практичній лексикографії та розробка оптимальних способів їх семантизації з урахуванням сучасних вимог.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

1. Вивчити типологію способів семантизації мовних одиниць як спеціальної структури, що відображає змістову сторону слова або його еквівалента, встановивши ключові етапи розвитку теорії дефініції в науці.

2. Показати еволюцію об'єкта і способів семантизації від перших словникових спроб; розкрити характер інформації, відображеної в тлумачній частині словникової статті на різних етапах розвитку російської лексикографії.

3. Систематизувати способи тлумачення мовних одиниць різних типів у загальномовних і спеціальних словниках російської мови, уточнивши дієвість цих способів при тлумаченні утворень, що мають різну структуру.

4. Установити обсяг та якість інформації, що передається КСЗ і зберігається у свідомості носіїв російської мови, шляхом спеціального дослідження; обґрунтувати необхідність створення мультимедійного варіанта словника крилатих слів і виразів.

5. З метою з'ясування особливостей семантичного опису ептонімів російської мови розробити їх класифікацію, яка базується на ролі цих мовних одиниць в архітектоніці тексту-джерела.

6. Запропонувати принципи тлумачення КСЗ російської мови залежно від розробленої класифікації; уточнити метамову і структуру словникової дефініції в ептографічних виданнях.

Об'єктом дослідження є крилаті слова і звороти російської мови в їх лексикографічному відображенні.

Предметом дослідження є способи адекватної і повної семантизації ептонімів російської мови різних структурних типів.

Джерельною базою дисертаційного дослідження стали: тлумачні словники (починаючи від ономастиконів XIV ст. до академічних словників російської мови 1789–1794, 1847, 1950–1965, 1981–1984, 1991–1994, 2006; словники фразеологізмів, прислів'їв, КСЗ російської мови, зокрема, І. І. Редникова, М. І. Міхельсона, С. В. Максимова, І. Є. Тимошенка, С. Г. Займовського та ін.).

Матеріалом дослідження слугували мовні одиниці, вилучені методом суцільної вибірки з загальномовних і спеціальних словників; понад 4500

слово- і фразовживань із картотеки, складеної за допомогою integrum.ru та інших пошукових систем у 2005–2015 р.; дані опитування 116 респондентів – носіїв російської мови, що проживають в Україні.

Для виконання цих завдань використовувались **методи**: описово-діахронічний, порівняльний, суцільної вибірки, словниково-контекстуальний, компонентного аналізу, анкетування, елементи квантитативного аналізу. В роботі застосовувався також власне ептологічний метод – метод подвійної аплікації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *уперше* в російському мовознавстві розроблено метамову тлумачення ептонімів; запропоновано нову типологію КСЗ, відповідно до чого визначено різні принципи їх тлумачення; уведено нові способи семантизації слів (символічний спосіб) та надслівних утворень (структурно-еквівалентний, структурно-нееквівалентний, об'єктно-описовий, ситуативно-описовий, символічний, жанрово-прагматичний); встановлено обсяг та якість інформації для дефінування одиниць зі структурою простого і складного речень і зі структурою, що виходить за межі речення;

- *уточнено* наповнюваність структурних частин словникових статей, присвячених семантичному опису КСЗ російської мови; етапи формування способів семантизації в російській лексикографії;

- *удосконалено* методикау виявлення диференційних ознак об'єкта, що тлумачиться, на матеріалі російських ептонімів.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати сприяють подальшому розвитку лексикографічної думки щодо системи способів тлумачення мовних одиниць у цілому і КСЗ зокрема, а також, доводячи зародження нового контамінованого – лінгвоенциклопедичного – типу словників, є підґрунтям для встановлення концептуальних засад лексикографічного опису слів та позначуваних ними реалій у їх єдності; підготовлено базу для розробки динамічного типу словника шляхом експлікації потенційних сторін семантики КСЗ російської мови. Розроблені принципи семантизації КСЗ російської мови можуть бути застосовані для створення теоретичної бази лексикографічного опису цитат-ремінісценцій, афоризмів тощо.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що його матеріали та висновки можуть бути використані при підготовці та створенні книжкового й мультимедійного варіантів словників КСЗ російської мови, різноаспектних ептографічних видань; при розробці та читанні теоретичних курсів з лексико-, фразео- та ептографії, з лінгвокультурології; при написанні узагальнюючих теоретичних праць з історії лексикографії, теорії дефініції, що має важливе міждисциплінарне значення, а також у практиці викладання російської мови як іноземної.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи були оприлюднені в доповідях на 19 наукових і науково-практичних конференціях різного рівня:

– *міжнародних*: «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 2005); «Російська мова та література: проблеми вивчення та викладання в Україні» (Київ, 2005); «Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів» (Київ, 2010, 2013, 2014, 2015); «Російська мова в полікультурному світі» (Ялта, 2011); «Теорія та технологія іншомовної освіти» (Київ, 2011); «Севастопольські кирило-мефодіївські читання» (Севастополь, 2011, 2012); «Світ мови – світ у мові» (Київ, 2012); «Фразеологія і мовна гра» (Сімферополь, 2012); «Вода в слов'янській фразеології та пареміології» (Будапешт, Угорщина, 2013); «Російська та порівняльна пареміологія в Татарстані: витоки розвитку» (Казань, 2013); «В. І. Даль у світовій культурі» (Луганськ, 2013);

– *всеукраїнських*: «Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: проблеми та перспективи» (Київ, 2004); конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та співробітників відокремлених структурних підрозділів НТУ (Київ, 2012, 2013, 2014).

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладені в підрозділі виданої за кордоном колективної монографії «Вода в славянській фразеології та пареміології» та у 20 наукових роботах, написаних одноосібно. Із них 8 статей надруковані у фахових наукових виданнях (7 – у вітчизняних, затверджених МОН України, та 1 – у зарубіжному), 5 – у журналах та збірниках наукових праць, 7 тез – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 276 сторінок, із яких 232 – основного тексту. Список використаних джерел налічує 345 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, визначено мету і завдання, матеріал і предмет дисертаційного дослідження, методи його аналізу, висвітлено новизну, теоретичне і практичне значення, апробацію результатів дисертаційної праці.

У **першому розділі** «Тлумачення значень слів і стійких виразів як науково-теоретична проблема: історія питання», що складається з двох підрозділів, здійснено аналітичний огляд теоретичних положень; проаналізовано погляди філософів і лінгвістів на поняття визначення; дефініцію розглянуто як об'єкт вивчення різних напрямків русистики.

Термін "визначення", або "дефініція", був уведений у мовознавчу практику завдяки дослідженням древніх філософів (Демокрит, Сократ, Платон). Уже в античні часи були встановлені правила, якими користуються й автори сучасних підручників із традиційної логіки та лексикографи. У цей же період, а також в епоху Відродження було розроблено структуру дефініції, визначено її основні види та функції (Аристотель, Цицерон,

П. Абеляр та ін.). У середньовіччі й пізніше у філософських ученнях перш за все поставали питання, пов'язані зі співвідношенням слова та його значення; визначення розглядалося в комунікативному аспекті (Дж. Локк), висувалися ідеї щодо розробки наукових дефініцій (Г. Лейбніц).

У XIX ст. однією з центральних тем досліджень у логіці було значення слова. Мислителі зверталися до денотативної теорії значення (Дж. Мілль), маючи на меті встановити точні межі кожного поняття, розрізняючи визначення як процес і як результат процесу (Г. Фреге). Філософи запропонували такі типи дефініцій: лексичні, синтаксичні, остенсивні.

Узагальнюючи праці філософів і лінгвістів, румунський дослідник К. Попа показав, що теорія визначення має міждисциплінарне значення. Зокрема, розробка теорії дефініції сприяла становленню метамови тлумачної лексикографії.

Лінгвістів XIX – XX ст. цікавила специфіка семантичних дефініцій, основи наукового аналізу яких були закладені в працях таких видатних учених, як І. І. Срезневський, Л. В. Щерба, В. В. Виноградов та ін. Сучасний аналіз актуальних питань семантичних дефініцій представлений у працях Ю. Д. Апресяна, Д. Й. Арбатського, П. М. Денисова, А. П. Євгенєвої, А. І. Киселевського в основному на матеріалі слів. У наш час дослідження в галузі активізувалися. У них розглядаються способи лексикографування номінативних одиниць різних типів: ідіом, афоризмів та ін. (Р. А. Аюпова, А. В. Королькова, Л. Б. Савенкова, Г. Г. Соколова, С. О. Чуриков).

Проектування запропонованих розробок на ептографічний матеріал показує, що семантизація КСЗ вимагає своїх спеціальних способів.

Дефініція була об'єктом дослідження і в інших напрямках російської філології. Вчені поглибили уявлення про семантизацію та її функції в дискурсі – перш за все в науковому і в художньому. Серед конструктивних знахідок слід назвати, по-перше, такий тип дефініції, як художня, що може бути використана в ептографічних виданнях; по-друге, об'єднання в тлумаченнях лінгвістичної та енциклопедичної інформації, що спостерігається в лінгвокультурологічних виданнях при описі прецедентних феноменів, підтверджує правомірність створення словників КСЗ як словників нового – лінгвоенциклопедичного – типу.

У **другому розділі** «Семантизація крилатих одиниць та їх прототипів у загальних і спеціальних словниках російської мови» простежується процес виникнення семантизації і вдосконалення способів тлумачення стосовно різних типів одиниць номінативного фонду з метою роз'яснення змісту слів і виявлення зв'язків і відношень у лексичному складі мови.

Традиції семантичної інтерпретації номінативних одиниць різних типів закладалися практично з моменту появи словників. Перші тлумачення були структурно короткими, елементарними. Зафіксовано прототипи крилатих виразів, у деяких випадках – крилаті імена (*Вавилон, Хам*). У словниках-ономастиконах семантика слова розкривалася через етимологічне значення (*адъ.тма*), способом цитації або шляхом залученням біблійного контексту

(манна: манна. что се), рідше – через родові поняття (бисєрь. камень чьстьнь). Поява азбуковників, що знаменували собою зміну антропоцентричного підходу в російській словниковій справі на лінгвоцентричний, закономірно призвела до більш глибокого аналізу змістових сторін слова й виявлення стійких одиниць як цілісних утворень, що вимагають власної семантичної інтерпретації, унаслідок чого розширилася система способів семантизації реєстрових одиниць. У цей період, крім перерахованих способів тлумачення, використовувалися ще й історико-етимологічний, синонімічний, описовий, відсильний (напр., *ноздорогъ, ноздророгъ есть звѣрь, имат рога на губе и во всем приличень слону*). Принципово важливим для словникового опису була фіксація в середньовічній лексикографії переносних значень, що готувало підґрунтя для адекватного відображення смислової сторони КСЗ, які у своїй абсолютній більшості є образними одиницями вторинної номінації.

З розвитком словникової справи і виходом «Словника Академії Російської» (далі – САР) уперше в теорії російської лексикографії були поставлені питання, що стосувалися форми тлумачень. Стало зрозуміло, що повноцінний опис змістових сторін реєстрових одиниць можливий тільки при комплексному підході. З цією метою вибудовують чітку, закінчену структуру словникової статті, де кожна зона працює на віддзеркалення семантики описуваної мовної одиниці.

Зокрема, в академічній тлумачній лексикографії усвідомлюється необхідність залучення ілюстративного способу, що дозволяє продемонструвати діапазон реального покриття номінативною одиницею фрагментів позамовної дійсності. Екземпліфікаційна зона, таким чином, стає обов'язковим структурним складником словникової статті (САР). Тлумачна частина набуває компактної форми й водночас містить необхідну і достатню інформацію про семантику лексеми, що фіксується («Словарь церковнославянского и русского языка...», 1847; далі – СЦслРЯ).

Система способів семантизації розширюється, наприклад, з'являється Ostenivний спосіб у словнику В. І. Даля. Особливо важливо це для тлумачення КСЗ, пов'язаних із творами – візуальними формами мистецтва. Цей спосіб семантизації в таких випадках повинен у сучасній лексикографії посісти гідне місце, стати обов'язковим у мультимедійній версії словника КСЗ.

Укладачі загальномовних тлумачних словників приходять до розуміння того, що при семантичному описі різних лексичних груп, які відрізняються за походженням, типом відображення об'єктів дійсності, загальнокатегоріальними ознаками, морфемною структурою тощо, повинні застосовуватися різні способи з наявних в арсеналі вчених, утому числі й у комплексі.

Крилаті звороти зі структурою речення практично не фіксувалися в академічній тлумачній лексикографії. Збігаються з ними за будовою прислів'я, які на першому етапі й у словник В. І. Даля включалися як

ілюстративний матеріал, іноді описувалися, пізніше в загальномовних тлумачних словниках вони не фіксувалися. Таке подвійне ставлення до прислів'їв призвело, зокрема, до того, що способи їх тлумачення теоретично не узагальнювалися.

Кінець ХІХ століття вважається початком зародження жанру словників КСЗ. Якщо в перших фразеографічних виданнях дуже рідко траплялося тлумачення стійких зворотів, зовсім відсутній ілюстративний матеріал (збірки І. І. Редникова, С. В. Максимова), то вже в книзі М. І. Міхельсона зібраний багатий мовний матеріал, дано його опис із залученням різноманітних способів семантизації і з використанням великої кількості прикладів.

При тлумаченні онімівлексикографи, як свідчить аналіз, використовували кілька способів: родо-видовий, описово-перелічувальний, синонімічний, перелічувально-синонімічний. Семантизація КЗ здійснювалася ситуативно-описовим, описово-перелічувальним, синонімічним, перелічувально-синонімічним, родо-видовим, цитатним, відсильним способами.

Фіксація у збірниках широкого кола одиниць КСЗ різної структури і походження та їх глибока, багатоаспектна словникова розробка з опорою на досягнення попередників і пошуком нових лексикографічних рішень свідчать про стрімкий розвиток жанру словників КСЗ (див: словники С. Г. Шулежкової, Л. П. Дядечко).

Для розкриття семантики крилатих слів-онімів ептографи використовують різноманітні способи тлумачення: родо-видовий, синонімічний, описовий, символічний. Ептоніми – поєднання слів тлумачаться по-різному. Семантизація мовних зворотів непередикативного типу здійснювалася описовим, описово-синонімічним, описово-перелічувальним, родо-видовим, еквівалентним, комбінованим, символічним способами. Для ептонімів, виражених дієслівним словосполученням, при тлумаченні в основному використовувався інфінітивний описовий зворот. Ситуативно-описовий і об'єктно-описовий способи застосовувалися тільки для крилатих зворотів зі структурою речення. Деякі способи використовувалися в комбінації з історико-етимологічним, дефініції супроводжувалися коментарями енциклопедичного характеру.

Залишилися без достатнього практичного і взагалі без теоретичного осмислення принципи тлумачення зворотів, що мають більш складну структуру, ніж речення – міні-діалоги й об'єднання двох-трьох речень. Крилаті одиниці, що мають структуру, більшу від речення, уперше отримують семантичний опис лише наприкінці ХХ ст. в словнику В. П. Беляніна та І. А. Бутенко «Живая речь». Завдяки семантизації складних структур у лексикографічній практиці узаконюється номінативний статус цих одиниць.

Докладний аналіз словникових матеріалів дозволяє також зробити загальний висновок про те, що способів семантичного опису в практичній

лексикографії виявилося більше, ніж у теоретичній. У сфері лексичної семантизації був виявлений символічний спосіб тлумачення слів. У сфері фразеологічної семантизації, виходячи з будови фразеологізму і його тлумачення, можна виділити два типи: структурно-еквівалентний і структурно-нееквівалентний. Останній спосіб тлумачення має різновиди: синонімічний, квазісинонімічний, описовий, комбінований. У сфері семантизації прислів'їв і надфразових утворень структурно-нееквівалентний спосіб поділяється на об'єктно-описовий(коли мова йде про який-небудь об'єкт дійсності, зазвичай – про людину) і ситуативно-описовий(про ситуацію, до якої прикладене висловлювання).

Зміна лінгвоцентричної спрямованості російської лексикографії на антропоцентричну з її зверненням до енциклопедичних знань на новому етапі розвитку словникової справи і, як наслідок, поява словників нового – лінгвоенциклопедичного – типу вимагає з'ясування обсягу і якості енциклопедичної інформації, яка визначає змістову сторону КСЗ і тому є обов'язковою для їх семантизації.

У **третьому розділі** «Розробка нових підходів до семантизації ептонімів різної структури й походження в російській лексикографії» представлено класифікацію ептонімів, яка враховує їх структурні особливості й функції, щовиконують їх прототипив першоджерелі; описано результати комплексного експериментального дослідження, за допомогою якого встановлено обсяг і якість інформації, що має відбиватися при семантизації КСЗ у словниках.

Виявлено, що, крім традиційно визначеного чинника – структури ептонімів, обсяг і характер інформації, що зберігається у свідомості носіїв російської мови, визначається архітектонічною роллю прототипів КСЗ у тексті-джерелі й фактурою цього тексту. За особливостями внутрішньої форми ептонімів протиставляються звороти, прототипи яких виступають у сильній позиції тексту і / або скріплюють весь текст (назви, імена персонажів, позначення місця дії), і звороти, прототипами яких єцитати (фрагменти авторського тексту, репліки персонажів). Семантизація перших відповідно вимагає звернення до всього тексту, других – до епізоду, найближчого контексту.

У роботі встановлено, що в блоці мовних параметрів потрібно давати тлумачення з виділенням тих ознак, які лягли в основу найменування у творі-джерелі, якщо вони в подальшому служать базою для найменування нових фактів дійсності.

Для відономастичних утворень – ептонімів, що походять від назв літературних і кінотекстів (*над пропастью во ржи; В бой идут одни «старики»*), у блоці тексту-джерела необхідним є розміщення відомостей про ідею твору або переказ сюжету. Для повного розкриття вихідного змісту зворотів, пов'язаних із візуальними і музичними видами мистецтва (*Грачи прилетели; Гори, гори, моя звезда*), доцільно використовувати різні способи подання інформації: репродукцію, фотографію, відеосюжет, медіа-

ілюстрацію. Для цієї категорії ептонімів, таким чином, остенсивний спосіб експлікації внутрішньої форми є обов'язковим.

Для епонімів із прототипами – назвами творів описовий спосіб тлумачення є найпоширенішим і достатнім. У зв'язку з тим, що такі КСЗ часто розвивають образно-символічне значення, застосовується також символічний спосіб тлумачення (*последний день Помпеи; прощание славянки*).

При семантизації ептоніма-імені необхідна більш-менш детальна характеристика образу з виявленням тих ознак, що стали основою вторинної номінації. Для назв місця дії (*Олимп, Зазеркалье*) обов'язковим є розміщення інформації про дійових осіб, опис сюжету події, пов'язаної з відповідним місцем.

При семантизації ептонімів-імен основним способом семантизації виступає родо-видовий, іноді доповнений описовим і синонімічним способами; ідентифікатором – людина або місце, конкретизаторами – зовнішність, риси характеру персонажа, прецедентна ситуація тощо, напр.:

Винни Пух. Ім'я медвежонка – головного персонажа мультсеріала, створеного по мотивам книги для дітей А. А. Милна «Винни-Пух и все-все-все» (1926–1928, пер. с англ. Б. Заходера, 1960). Наивный, неунывающий увалень с добродушным характером. Общителен (любит ходить в гости), ищет приключения, целеустремленный и находчивый (пытается раздобыть мед у пчел), готов прийти на помощь другу в любую минуту (в день рождения ослика Иа ищет его потерянный хвост). Любимые занятия Винни-Пуха – сочинять стихи (шумелки, кричалки, вопилки, сопелки, пыхтелки) и лакомиться медом (сладкоежка, который не знает меры; съедает мед из горшочка, предназначенный в подарок ослику; от переедания в гостях у Кролика застревает в норе).

1. Полный (обычно невысокого роста) мальчик или мужчина (*шутл.*).
2. Добряк.
3. Мальчик или мужчина, который любит плотно поест, часто объедается (*шутл.*).
4. О том, кто застрял в каком-либо проеме (*ирон.*).

При лексикографуванні ептонімів – невідомомастичних утворень, що мають структуру словосполучення чи речення, у блоці тексту-джерела необхідним є розміщення найближчого контексту. Репліки персонажів вимагають також інформації про те, кому належить фраза, як вона вимовлялася, коли і за яких обставин було здійснено мовний акт, тобто потрібне більш детальне змалювання ситуації, ніж це спостерігається в ептографічній практиці. Семантичний опис ептонімів – словосполучень залежить від віднесеності їх до певного розряду: для іменних словосполучень потрібно використовувати описовий, родо-видовий і символічний способи тлумачення; для дієслівних – дефініція має бути у вигляді інфінітивного описового звороту.

При тлумаченні ептоніма зі структурою речення, щоб пояснити, яким був намір мовця, розкрити його комунікативну тактику (побажання, заклик, запрошення, загроза тощо), потрібно вказати на мовленнєвий жанр звороту, використовуючи, таким чином, спосіб семантизації, який у дисертації був позначений як жанрово-прагматичний. Обов'язковими для ептонімів –

реплік персонажів кінематографічних творів є відомості щодо усної форми функціонування з виділенням діалектних або акцентних особливостей вимови, інтонації, міміки, жестів тощо (*Инфаркт микарда! Вот такой рубец!* (показується розмір); *Ларису Ивановну хочу!* (вимовляється з грузинським акцентом), які відтворюються при використанні таких зворотів.

При семантизації ептонімів-діалогів у блоці тексту-джерела треба розміщувати дані про дійових осіб і про обставини, у яких відбувається комунікативний акт: без знання первинної ситуації сенс діалогу не зрозумілий зовсім або частково.

Надфразові структури зазвичай виконують у дискурсі роль опису ситуації, тому для їх семантизації використовується спосіб, що в роботі був названий ситуативно-описовий, який виступає іноді в поєднанні з безеквівалентним способом, якщо одна з частин у тлумаченні дублюється (пор.: *Откуда дровишки? – Из лесу, вестимо* ‘вопрос, откуда вдруг появилась крайне необходимая в данной ситуации или редкая, дорогая и под. вещь, — ответ, помогающий скрыть происхождение этой вещи’).

Для адекватного відображення внутрішньої форми ептонімів, що походять від аудіовізуальних текстів синкретичних форм мистецтва (кінематографа, балету), телепередач, реклами, назв творів живопису і скульптури і под., необхідне створення мультимедійної версії словника КСЗ.

ВИСНОВКИ

Найважливіші надбання філософського вчення про дефініцію: введення самого терміна «дефініція», розробка структури дефініції, опис її функцій, виявлення лексичного, синтаксичного, остенсивного типів дефініцій, формулювання вимог правильного визначення поняття – були залучені лінгвістами, які підішли творчо до досягнень попередників.

У лексикології основна увага спрямована на багатовекторність опису одиниці мови, що передбачає як подання різної інформації (семантичної, граматичної, етимологічної та ін.), так і різних типів розкриття семантики об'єкта, який описується, – за допомогою тлумачення і за допомогою контекстів використання. У ХХ – поч. ХХІ ст. лінгвістами було приділено велику увагу власне тлумаченню: уточнено структуру словникової дефініції, яка складається з ідентифікатора, що вказує на загальні (родові) ознаки, і словникових конкретизаторів, що вказують на видові диференційні ознаки значення; узагальнено лексикографічний досвід у галузі типології словникових дефініцій. Для лексем і фразеологізмів були виділені родовидовий, синонімічний, описовий, синтаксичний, денотативний, комбінований та інші способи семантизації.

Вивчення історії російської словникової практики показало, що зі структурної точки зору її об'єкт загалом ускладнювався: спочатку в ономастиконах з'явився опис слів, у приточниках – стійких словосполучень, у САР – прислів'їв. Наприкінці ХІХ ст. із появою фразеологічних словників

об'єктом опису стали виступати подекуди й утворення зі структурою більшою, ніж речення, що набуло масового характеру у виданнях к. ХХ – поч. ХХІ ст.

Інформація, відображена в тлумачній частині словників, упродовж століть зазнавала змін. У перших словникових спробах семантизація була надстиислою – зазвичай за допомогою одного слова (синоніма чи реального або уявного етимологічного еквівалента), потім в азбуковниках тлумачна частина значно розрослася, об'єднавши як власне лінгвістичне тлумачення, так і енциклопедичні, нерідко випадкові, відомості. Суто лінгвістичним тлумаченням стало тільки з появою в 1847 р. СЦслРЯ, дефініції якого отримали вивірену – стислу і в той же час достатню – форму.

На першому етапі словники за своєю суттю були антропоцентричними, бо укладалися на кшталт сучасних коментарів до тексту. У ХVІ ст. з появою азбуковників вони стали лінгвоцентричними. Останній етап розвитку російської лексикографії, пов'язаний, наприклад, з використанням покажчика імен авторів, як це було ще в збірнику в І. І. Редникова, дозволяє говорити про поєднання в сучасних словниках двох рис: з одного боку, традиційне розміщення в алфавітному порядку, характерне для лінгвоцентричного типу словників, а з іншого – обов'язкова для антропоцентричних словників спрямованість на читача, який може за допомогою довідкового апарату без зусиль відшукати необхідну одиницю.

Аналіз матеріалу словників різних типів свідчить, що від призначення лексикографічного видання, цілей і завдань, які стоять перед автором, особливостей структури мовних одиниць, що описуються, залежить не тільки кількість, співвідношення параметрів і глибина їх розробки, а й вибір конкретного типу дефініції. Більш того, у практичній лексикографії використовувалися такі способи семантичного опису, які відсутні в теоретичних узагальненнях. Так, виявлено символічний спосіб тлумачення слів, вельми частотний при семантизації крилатих імен. Було також уточнено систему способів семантизації фразеологізмів з урахуванням специфіки їх як надслівних одиниць, що дозволило виділити структурно-еквівалентний і структурно-нееквівалентний способи тлумачення ідіом. Для тлумачення утворень, що мають форму речення – прислів'їв і ептонімів-фраз, доміантним, як показало дослідження, має виступати спосіб тлумачення, який названо жанрово-прагматичним.

Словники доакадемічного періоду й усі видання до ХІХ ст. поєднували в собі риси лінгвістичних і енциклопедичних словників. З розвитком лексикографії відбулася переорієнтація, і словники набули лінгвістичного характеру. Зародження жанру словників крилатих слів стало прообразом сучасних лінгвоенциклопедичних словників. При цьому характер енциклопедизму стає іншим: якщо на початковому етапі енциклопедичні відомості носили випадковий, неструктурований характер, то тепер енциклопедична інформація стає обов'язковою і параметризованою в словниках, які описують фразеологізми, що є стислими текстами, знаками

культури. Очевидно, що екстралінгвістична інформація, яка міститься у внутрішній формі, повинна бути експлікована для розуміння всієї глибини образу, що несе в собі фразеологізм.

Семантизація в лексикографії є багатоаспектним процесом, який охоплює різні зони словникової статті – перш за все тлумачну та ілюстративну. В ептографії до них обов'язково додається зона джерела, бо вона відображає неодмінний атрибут КСЗ – їхню специфічну внутрішню форму, що зберігає основу нового – сформованого ептонімічного – значення у свідомості носіїв мови. За традицією ця інформація в словниках зазвичай розташовується в зоні тексту-джерела.

Характер інформації, що передається КСЗ і зберігається у свідомості носіїв російської мови, було встановлено шляхом експерименту й дослідження сучасних контекстів використання ептонімів. Було виявлено, що обсяг та якість інформації про першоджерело залежить від фактури самого тексту, зокрема від того, є він вербальним чи полікодовим. Інформація, яка повинна бути представлена в ептографічному виданні, у першому випадку може подаватись як історико-етимологічний коментар, цитата або короткий переказ сюжету всього твору чи окремого епізоду; у другому – як короткий переказ сюжету (основна тема або задум автора твору), вставка кінофрагмента, репродукції художнього полотна, графічного зображення, фотографії, плаката і т. п. Усе це допомагає носію мови досягнути "глибинний" зміст крилатого вислову й отримати знання використання його в конкретних ситуаціях, тобто доповнює семантизацію, представлену в тлумачній частині.

Не тільки структура, як це зазначається в науковій літературі, а й цитатна природа ептонімів є факторами, що впливають на вибір типу їх семантизації. Принципово важливим є розмежування відономастичних і невідономастичних утворень, бо вони вимагають розміщення різної інформації, необхідної для розуміння всіх змістових нюансів ептоніма. У блоці тексту-джерела необхідно, отже, вказувати, яким елементом архітектоники вихідного тексту є прототип (назва твору, фраза, репліка, частина монологу, діалог і т. д.). Звороти, прототипи яких виступають у сильній позиції тексту, вимагають розміщення відомостей про ідею твору або переказу сюжету; інформації про дійових осіб, місце події; докладної характеристики персонажа, що враховує співвідношення його рис і відповідних значень ептоніма. Для зворотів, прототипи яких не перебувають у сильній позиції тексту, необхідним є розміщення найближчого контексту й / або опис ситуації, без чого не буде зрозумілим сенс ептоніма.

Якість тлумачення залежить і від метамови, яка може бути вдосконалена. Так, у моделі тлумачення ептонімів-імен, яка зазвичай має вигляд *N – людина, яка ...* або *N – той, хто ...* потрібно робити диференціацію за гендерною ознакою, якщо вона спостерігається в мові: *N – чоловік, хлопчик, який ...* або *N – жінка, дівчинка, яка ...* Для семантизації ептонімів, прототипами яких виступають назви творів різних жанрів,

оптимальними є описовий та символічний способи, додатковим – остенсивний спосіб. Невідономастичні утворення описуються різними способами. Для ептонімів, співвіднесених за структурою з поєднанням слів, описовий, ситуативно-описовий і символічний способи семантизації є основними, рідше виступають родо-видовий і синонімічний. Вибір способу тлумачення залежить від типу поєднання слів (іменне або дієслівне), а також від ситуації, яка стоїть за крилатим висловом. У процесі семантизації ептонімів предикативного типу й мовних утворень, які складаються з двох-трьох речень, оптимальним є комбінований спосіб, що поєднує жанрово-прагматичний і ситуативно-описовий способи тлумачення.

Надалі передбачається поглиблене вивчення того, як кожна структурна частина ептографічної статті впливає на розкриття змістової сторони одиниці, що описується. Уже зараз зрозуміло, що в блоці мовних параметрів повинна бути представлена стилістична кваліфікація для кожного лексико-семантичного варіанта багатозначного ептоніма; вказані переважні сфери побутування реєстрової одиниці; наведені контексти вживань, включаючи художні дефініції, причому кількість прикладів на підтвердження поширеності звороту має бути достатньою для демонстрації не тільки одиниці, винесеної у вокабулу, але в разі її полісемічності – кожного значення ептоніма; продемонстровані типові й оказіональні трансформації; відображені синонімічні, антонімічні й дериваційні зв'язки ептоніма; експлікований уже закріплений мовний статус КСЗ через відсилання до відповідних лексикографічних видань.

У майбутньому також ставиться завдання обґрунтування і практичної реалізації викладених положень в ептографічних виданнях, як у книжкових, так і передусім ще не створених мультимедійних словниках крилатих слів; застосування запропонованих способів семантизації до інших типів мовленнєвих утворень (цитат, ремінісценцій тощо); розробка принципів семантизації крилатих одиниць для навчальних і перекладних словників задля подолання міжкультурних і міжмовних бар'єрів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Куцкир Э. Ш. Словари языковых афоризмов и их использование в методике преподавания русского языка как иностранного / Э. Ш. Куцкир // Система і структура східнослов'янських мов: зб. наук. праць. – Київ: Знання України, 2005. – С. 343–347.

2. Куцкир Э. Ш. Способы толкования значения крылатых слов и выражений в период зарождения русской лексикографии / Э. Ш. Куцкир // Система і структура східнослов'янських мов: до 85-річчя доктора філологічних наук, професора Брицина М. Я.: зб. наук. праць. – Київ: Знання України, 2008. – С. 173–176.

3. Куцкир Э. Ш. Толкование слова в философском и лингвистическом измерениях / Э. Ш. Куцкир // Вісник Дніпропетровського університету: зб.

наук. праць. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2011. – Т. 2. – С. 73–82.

4. Салахатдинова Э. Ш. Способы семантизации разных типов номинативных единиц в русской лексикографии XIII – XVIII вв. / Э. Ш. Салахатдинова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 9. – С. 169–173.

5. Салахатдинова Э. Ш. Семантизация крылатых слов и выражений в специальных словарях XIX века / Э. Ш. Салахатдинова // Система і структура східнослов'янських мов: зб. наук. праць. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 4. – С. 75–84.

6. Салахатдинова Э. Ш. Языковая игра в русской эпиграфии / Э. Ш. Салахатдинова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского: зб. наук. праць. – Сімферополь: Вид-во Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, 2012. – Т. 25 (64), №2 (1). – С. 331–335.

7. Салахатдинова Э. Ш. Способы семантизации крылатых слов и выражений в эпиграфических изданиях XX века / Э. Ш. Салахатдинова // Система і структура східнослов'янських мов: зб. наук. праць. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 6. – С. 35–43.

8. Салахатдинова Э. Ш. Семантизация крылатых рекламных фраз с гидрокомпонентом / Э. Ш. Салахатдинова // «Вода» в славянской фразеологии и паремииологии: коллективная монография. – Будапешт: Изд-во «Тинта», 2013. – Т. 2 – С. 540–546.

9. Салахатдинова Э. Ш. Семантизация крылатых слов разных типов в русской лексикографии / Э. Ш. Салахатдинова // Филология и культура. Philology and culture. – Казань, 2014. – №1(35). – С. 94–99.

10. Салахатдинова Э. Ш. Использование словарей крылатых выражений при обучении студентов-иностранцев / Э. Ш. Салахатдинова // Всеукр. науч.-практ. конф. [“Гуманитарное образование в технических высших учебных заведениях: проблемы и перспективы”] (Київ, 23–26 марта 2004 г.): тезисы докл. – Київ: НАУ, 2004. – С. 89–91.

11. Салахатдинова Э. Ш. Особенности формирования фонда крылатых единиц русского языка конца XX – начала XXI вв. / Э. Ш. Салахатдинова // Материалы Междунар. науч. конф. [“Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках”] (Днепрпетровск, 14–15 апреля 2005 г.): докл. – Днепрпетровск: Пороги, 2005 – С. 229–231.

12. Салахатдинова Э. Ш. Крылатые выражения как объект обучения РКИ / Э. Ш. Салахатдинова // Междунар. науч.-практ. конф. научно- [“Методические проблемы языковой подготовки иностранных студентов”] (Київ, 22–23 апреля 2010 г.): тезисы докл. – Київ: НАУ, 2010. – С. 32.

13. Салахатдинова Э. Ш. Об особенностях использования крылатых слов в качестве заголовков текстов СМИ / Э. Ш. Салахатдинова // Междунар. научн.-практ. конф. [“Русский язык в поликультурном мире”] (Ялта, 7–10

июня 2010 г.): сб. науч. тр. – Киев: ТОВ «Вид. буд. Аванпост-Прим», 2011. – С. 133–135.

14. Салахатдинова Э. Ш. Различные подходы к пониманию термина «дефиниция» / Э. Ш. Салахатдинова // Междунар. научн.-практ. конф. [“Теория и технология иноязычного образования”] (Киев, 27–28 октября 2011 г.): тезисы докл. – Киев: Вид-во Віровець А.П. «Апостроф», 2011. – С. 100–101.

15. Салахатдінова Е. Ш. Лексикографічні дефініції тлумачних словників / Е. Ш. Салахатдінова // LXVIII наук. конф. професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та співробітників відокремлених структурних підрозділів університету: тези допов. – Київ: НТУ, 2012. – С. 372–373.

16. Салахатдинова Э. Ш. Виды филологических дефиниций / Э. Ш. Салахатдинова // Всероссийск. научн.-практ. конф. молодых ученых с междунар. участием [“Актуальные проблемы русского языка и методики его преподавания: традиции и инновации”] (Москва, 23 апреля 2012 г.). – М.: Рибэст, 2012. – С. 171–179.

17. Салахатдинова Э. Ш. Способы семантизации разных типов номинативных единиц в толковых словарях XX века / Э. Ш. Салахатдинова // Горизонты образования – Севастополь: Рибэст, 2012. – №3 (36). – Т. 3. – С. 117–122.

18. Салахатдінова Е. Ш. Проблеми семантизації крилатих слів та виразів у сучасній російській лексикографії / Е. Ш. Салахатдінова // LXVIV наук. конф. професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та співробітників відокремлених структурних підрозділів університету: тези допов. – Київ: НТУ, 2013. – С. 418.

19. Салахатдинова Э. Ш. Семантизация рекламных двустий В. В. Маяковского в эпиграфических изданиях / Э. Ш. Салахатдинова // Материалы Междунар. научн.-практ. конф. [“Русская и сопоставительная паремиология в Татарстане: истоки развития”] (Казань, 17–19 октября 2013 г.): сб. ст. – Казань: Изд-во «Печать-Сервис XXI век», 2013. – С. 233–238.

20. Салахатдинова Э. Ш. Семантизация номинативных единиц в словаре В. И. Даля / Э. Ш. Салахатдинова // В. И. Даль в мировой культуре: сб. науч. работ. – Ч. 1. – Луганск; Москва: Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2013. – С. 267–276.

21. Салахатдінова Е. Ш. Принципи семантизації крилатих імен в російській епиграфії / Е. Ш. Салахатдінова // LXX наук. конф. проф.-викладац. складу, аспірантів, студентів та співробітників відокремлених структурних підрозділів університету: тези допов. – Київ: НТУ, 2014. – С. 392–393.

АНОТАЦІЯ

Салахатдінова Е. Ш. Семантизація крилатих слів і зворотів у російській лексикографії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню досвіду тлумачення крилатих висловів російської мови в теоретичній та практичній лексикографії, а також у розробці способів семантизації цих мовних одиниць з урахуванням сучасних вимог.

На матеріалі тлумачних словників російської мови XIV–XXI ст. вивчено типологію способів тлумачення номінативних одиниць різної структури, уведено нові способи семантизації слів (символічний спосіб) та надслівних утворень (структурно-еквівалентний, структурно-нееквівалентний, об'єктно-описовий, ситуативно-описовий, символічний, жанрово-прагматичний); показано еволюцію об'єкта, що описується в російській лексикографії, та способів його семантизації; встановлено характер інформації, відображеної в тлумачній частині словникової статті на різних етапах розвитку російської лексикографії.

У роботі запропоновано нову типологію крилатих слів і зворотів на основі архітектонічної ролі їх прототопів у тексті-джерелі, відповідно до чого визначено різні принципи тлумачення відономастичних та невідономастичних утворень; розроблено метамову тлумачення ептонімів; встановлено обсяг та якість інформації для дефінування одиниць зі структурою простого і складного речень і зі структурою, що виходить за межі речення; уточнено наповнюваність частин словникових статей, присвячених семантичному опису крилатих слів і зворотів; удосконалено методику виявлення диференційних ознак об'єкта, що тлумачиться, на матеріалі російських ептонімів.

Ключові слова: крилаті слова і звороти, ептонім, дефініція, фразеологія, лексикографія, ептографія, способи семантизації.

АННОТАЦИЯ

Салахатдинова Э. Ш. Семантизация крылатых слов и выражений в русской лексикографии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины, Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено изучению опыта толкования крылатых слов и выражений в теоретической и практической лексикографии, а также разработке способов семантизации этих языковых единиц с учетом современных требований.

На материале толковых словарей русского языка XIV–XXI веков изучены способы толкования номинативных единиц разной структуры, показана эволюция описываемого объекта и его словарной дефиниции, установлен характер информации, отраженной в толкующей части словарной статьи на разных этапах развития русской лексикографии.

Расширение круга языковых феноменов, выступающих в качестве объекта лексикографической семантизации, шло в сторону усложнения их структуры – от слов к сверхфразовым образованиям. Составители общеязыковых толковых словарей пришли к пониманию того, что при истолковании разных лексических групп, отличающихся по происхождению, типу отражения объектов действительности, общекатегориальным признакам, морфемной структуре и пр., должны применяться разные способы из имеющихся в арсенале ученых, в том числе и в комплексе.

При подробном анализе словарных материалов оказалось, что способов семантического описания в практической лексикографии больше, чем в теоретической. Так, в сфере лексической семантизации был обнаружен не входящий в известные типологии символический способ толкования слов; в области толкования пословиц и сверхфразовых образований – структурно-неэквивалентный способ, который подразделяется на объектно-описательный и ситуативно-описательный. По-новому можно представить и идиоматическую семантизацию, опирающуюся на принцип изоморфизма строения фразеологизма, с одной стороны, и структуры дефиниции – с другой; в этом случае выделяются два типа: структурно-эквивалентный и структурно-неэквивалентный. Последний способ толкования имеет разновидности: синонимический, квазисинонимический, описательный, комбинированный. В сфере семантизации пословиц и сверхфразовых образований структурно-неэквивалентный способ подразделяется на объектно-описательный и ситуативно-описательный.

В работе предложена новая классификация эпитимов, учитывающая не только их структурные особенности, содержательные характеристики, но и роль их прототипа в архитектонике текста-источника; определены разные принципы семантизации этих языковых единиц.

По особенностям представления внутренней формы, хранящей память о первоисточнике, противопоставляются обороты, прототипы которых выступают в сильной позиции текста и / или скрепляют весь текст (названия, имена персонажей, наименования места действия), и обороты, прототипы которых представляют собой цитаты (фрагменты авторского текста или реплик героев). Семантизация первых требует обращения ко всему тексту, вторых – к эпизоду, ближайшему контексту.

С целью установления объема и качества информации, передающейся эпонимами разной структуры и происхождения, было проведено комплексное экспериментальное исследование, в результате которого была усовершенствована методика выявления дифференциальных признаков описываемого языкового объекта, уточнена наполняемость разных структурных частей словарной статьи эптографических изданий, сформулированы основные принципы семантизации отономастических и неотономастических образований, созданы модели толкования эпонимов-имен и эпонимов-предложений, а также крылатых единиц – объединений двух-трех предложений и вопросно-ответных единств.

Как показало исследование, объем и качество информации о первоисточнике зависит также от фактуры самого текста – является он вербальным или поликодовым. Информация, которая должна быть дана в эптографическом издании, в первом случае может представлять собой историко-этимологический комментарий, первичный контекст, краткий пересказ сюжета всего произведения или отдельного эпизода; во втором – краткий пересказ сюжета (основная тема или замысел автора произведения), кинофрагмент, репродукцию художественного полотна, графическое изображение, фотографию, плакат и т. п. Все это помогает носителю языка постичь “глубинный” смысл крылатого выражения и вооружиться знаниями употребления ее в конкретных ситуациях, то есть дополняет семантизацию, представленную в толкующей части.

В работе доказано, что для адекватного отражения внутренней формы эпонимов, восходящих к аудиовизуальным текстам синкретических форм искусства (кинематографу, балету), телепередачам, рекламе, а также к произведениям живописи и скульптуры, необходимо создание мультимедийной версии словаря крылатых слов и выражений, разработка концептуальных основ которой предполагается в дальнейшем.

Ключевые слова: крылатые слова и выражения, эпоним, дефиниция, фразеология, лексикография, эптография, способы семантизации.

ABSTRACT

Salakhatdinova E. Sh. Semantization of Winged Words and Phrases in Russian Lexicography. – Manuscript.

Thesis for the Scholarly Degree of Candidate of Philological Sciences. Speciality 10.02.02 – Russian Language. – Institute of Philology, Taras Shevcheno National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis explores the issue of defining Russian winged word in theoretical and practical lexicography as well as develops semantization ways for the language units in line with contemporary requirements.

The explanatory dictionaries of the Russian language of the 14th–21st have been used to study the typology of ways of defining nominative units with different

structure and, thus, to introduce new ways of word semantization (symbolic) and phrase semantization (equivalent structure; non-equivalent structure; object description; situation description; symbolic, genre and pragmatic); to show the evolution of the object described in Russian lexicography along with the ways of its semantization; to identify the information type given in the explanatory part of the dictionary entry at various stages of Russian lexicography development.

The thesis develops a new typology of winged words and phrases according to the architectonic role of their prototypes in the source text; discusses different principles of defining onomastic and non-onomastic formations; examines the metalanguage for eponym definitions; determines the amount and quality of information required to define units with simple sentence structure and complex sentence structure as well as with the structure above the sentence level; specifies the amount of information given in dictionary entries of winged words and phrases; improves the methods of identifying differentiation features of the object explained.

Key words: winged words and phrases, eponym, definition, phraseology, lexicography, eptography, semantization ways.

